

İKİ YA DA ÇOK DİLLİLİK VE AVRUPA TOPLUMU¹

Prof. Dr. V. Doğan GÜNAY

**Dokuz Eylül Üniversitesi*

dogan.gunay@deu.edu.tr

1. GENEL GÖZLEMLER

İnsanlar yalnızca tek dilli bir ortamda kalmayabilirler. Sürekli olarak iki dilli ya da çok dilli ortamlarda da yaşayabilirler ya da işlerini bu tür ortamlarda sürdürebilirler. Bir insan gündelik yaşamında sürekli olarak iki dil kullanıyorsa bu insan iki dillidir. Bu tanımdan yola çıktığımız zaman, dünyadaki iki dilli insan sayısının tek dillilerden daha yüksek olduğunu görüyoruz. Özellikle dünyadaki etkileşimi düşündüğümüzde gerçekten iki dilli ortamların her geçen gün arttığını söyleyebiliriz.

İki dillilik kavramı birçok sorunu da birlikte taşır. Bunlardan en önemlisi, toplumsal bağlam durumudur. Yani, bir insanın iki dilli kabul etmek için bulunduğu her toplumsal ortamda iki dilini birden kullanmasını ya da kullanabilmesini mi bekliyoruz? Hayır, beklemiyoruz. Ama o kişi isterse iki dilini ya da dillerinden birisini o ortamda kullanabilir. İki dilli insanın hangi dilini kullandığı toplumsal bağlama göre değişir. Örneğin, aile içinde bir dili kullanıp aile dışındaki ilişkilerde öteki dili kullanabilir; sözlü etkinliklerde bir dili, yazılı etkinliklerde ikinci dili araç edinebilir¹. Bazı temel konuları bir dilde daha rahat konuşurken diğer konuları öteki dilde konuşmaktan mutlu olabilir. Duygusal konuları anadiliyle daha rahat belirtebilirken daha soyut konuları ise öteki dilde söyleyebilir. Örnekleri arttırmak olasıdır.

İki dilli insanın ne tür dilsel etkinliklerde hangi dili kullandığı veya kullanabildiğini belirleyen iki temel özellik var. Bunlardan biri iki dilliliğin nasıl edinildiği, ikincisiyse söz konusu iki dilin toplumsal konumlarıdır.

2. İKİ DİLLİLİĞİN EDİNİMİ

Kişi iki dil dillilik edimini iki temel biçimde oluşturur: Birincisi ailede; çocuğun annesi ve babasının anadilleri birbirinden farklıysa ve de anne ve baba çocuğuyla kendi dillerini konuşmaya karar verirse, çocuk doğal bir ortamda doğuştan itibaren iki dilli büyür. Bu tür bir 'eşzamanlı iki dillilik edinimi'nin, çocuğu zihinsel ve bilişsel açıdan hiçbir şekilde zorlamadığı, tersine iki dilliliğin kabul edildiği ve desteklendiği bir ortamda çocuğun zihinsel ve bilişsel gelişimi açısından faydalı olduğuna dair sağlam araştırma bulguları var. İkincisi ise, erken yaşta artzamanlı edinilen iki dilliliktir. Aile dışında, yani çocuğun içinde büyüdüğü toplumda, bir başka dil işlevsellik gösteriyorsa, çocuk toplumsal çevresi genişledikçe öteki dili de edinir. Bu şekilde iki dilli çocuğun bir dili ilk dili/anadili olur, öteki dili ise 'ikinci dili'. 'İkinci dil', burada 'yabancı dil'den ayrı bir kavram olarak kullanılır. Yabancı dil bir insanın programlı bir eğitim çerçevesinde öğrendiği dildir. İkinci dilse, bir insanın, ilk

¹ Bu makale 24-25 Nisan 2015 tarihleri arasında Belçika'nın Gent şehrinde yapılan 1. Uluslararası Türkçe Öğretimi Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

¹ CUQ, Jean-Pierre (2010)*Dictionnaire de Didactique du Français*, Paris: CLE International, s.. 36

dili/anadilinden farklı olarak gündelik yaşamında işlevsel olduğu için öğrendiği ya da öğrenmek zorunda kaldığı dildir².

Tablo 1: Edinim-öğrenme

Edinim	Öğrenme
Bilinçsizce yapılan bir süreçtir ve bu süreç genellikle önceden hazırlanmış bir ortamda (sınıf, kütüphane, çalışma ortamı, vb.) değil, doğal yaşam içinde gerçekleşir. Çocuk iletişim sağlamak için gerekli edinci (fr. <i>compétence</i>) bu aşamada kazanır. Dil ediniminin, öğrenmeye katkısı vardır.	Bilinçli olarak yapılan biçimsel bir süreçtir. Anadil dışındaki bir başka dil öğrenilir, anadil ise edinilir. Öğrenme için belirli uzamlar (sınıf, laboratuvar, vb.) gerekli olabilir. Öğrenme, anadil edinimine zorunlu bir katkı sağlamaz.

Edinim (fr. *acquisition*), öğretimi (fr. *enseignement*) ilgilendirmez, öğretim, edinimin bağlamının bir ögesidir. Edinim, öğretici bir oluşu belirtmez, dil ile dilin edinimi farklı şeylerdir.

Öğrenme (fr. *apprentissage*) terimi iki biçimde düşünülebilir: Edinim yoluyla öğrenme doğal bir sürecin sonucunu belirtir. İkincisi ise eğitim yoluyla öğrenmedir ve öğretici bir niyetin ve gerçekleşmesinin sonuçlarına bağlıdır. Böylece bir eğitim sorunsalında, edinimin ve gelişmenin boyutları, öğrenmeye göre oldukça küçük kalır. Öğrenmenin kişisel gelişime katkıları vardır. Diğer insan davranışları gibi öğrenmeyle ilgili farklı etmenlerden söz edilebilir. Kişinin koşulsuz olarak öğrenmeye başlaması öğrenme edimini ve hızı artırır. “Öğrenme hırımıza ket vurulmadığı zaman ruh bakımından sağlıklı oluruz. Ket vurmanın anlamı, nevrozlunun katı davranış kalıbını belirleyen sorunun kökenini öğrenme karşısındaki bir tutukluluktan başka bir şey değildir”³. Böylesi bir durumda öğrenme, bir engelleyici de olabilir.

Bir dilin işleyişini göz önünde bulundurunca, anadili edinme süresinin bu denli kısa olmasını anlamak zor görünüyor. Bu konu dilbilimciler arasında oldukça sık incelenmiştir. İnsan beyni altı yaşına (bazı araştırmacılar bu sınırı dokuz yaşına çekerler) kadar, daha sonraki döneme göre, çok kolay algılama özelliğine sahiptir. Bir olaya anlam vermenin temelinde algılama ve algılamanın da temelinde kişinin varoluşundaki durumlar ve dayanaklar etkindir. Bu dayanaklar çocuk büyürken oluşmaktadır. Çocuğun en hızlı öğrendiği dönemler 4-9 yaşları (bazıları 4-6 yaşları, bazı araştırmacılar 3-7 yaşları ilgili dönem olarak belirtirler) arasındadır. Bu tartışmanın merkezinde yer alan soru ise şudur: “İnsanın gelişim süreci içerisinde bir dilin tam olarak edinildiği belirli bir zaman dilimi var mıdır? Böyle bir dönem varsa bu dönemin dışında kalan zamanda bir dili tam olarak edinebilmek olası değil midir?” **Kritik yaşlar** denilen insan yaşamının bu dönemi yabancı dil uzmanlarınca da sıklıkla gündeme getirilmektedir. Altı yaşından önce öğrendiği dili, çocuk anadili olarak görür ve her türlü ortamda, vurgu, titremleme (fr. *intonation*) ya da söyleyiş farkı olmadan konuşabilir.

İnsanlar iki dili aynı anda öğrendiği gibi arka arkaya da öğrenebilmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar da vardır. Artzamanlı iki dil edinimi de, iki dilliliğin kabul edildiği ve desteklendiği bir ortamda çocuğun zihinsel

² HILTON, Heather (2014) “Mise au point terminologique: pour en finir avec la dichotomie *acquisition / apprentissage* en didactique des langues”, **Les Cahiers de l'APLIUT**, cilt: XXXIII, sayı: 2, s. 37.

³ APPIGNANESI, Richard; ZARATE, Oscar (1991) **Freud. Yeni Başlayanlar İçin**, Çevirenler: Zeynep Tümer, Yankı Yazgan, İstanbul: Karum Yayınları, s. 95.

ve bilişsel gelişimi açısından hiçbir şekilde zararlı olmadığı, hatta faydalı bile olduğu yönünde araştırma bulguları var. Avrupa’da doğan ikinci ya da üçüncü kuşak Türkler eşzamanlı iki dil edinimi yapmışlardır. Ancak onların anne ve babaları Türkiye’de Türkçeyi öğrendikten sonra bulunduğu ülkenin dilini öğrenmeye çalışmışlardır. Bu da artzamanlı iki dil edinimi olarak düşünülebilir. Elbette günlük yaşamda bir dil daha fazla kullanılıyorsa ve diğer dile gereksinim her geçen gün azalıyorsa, az kullanılan dilde sözcük unutma ve başka unutma durumları olabilecektir.

Burada kısaca özetlenen iki dillilik edinim türleri, çeşitli toplumlarda sıkça rastlanan türlerdir. Diğer türler arasında ise, göç üzerinden gelişen, daha ileriki yaşlarda oluşan çift dillilik ya da yabancı dil öğrenimi olarak başlayıp daha sonra örneğin meslek hayatında gelişen iki dillilikten söz edilebilir.

2.1 İki Dillilik, Çok Dillilik ve Toplum

İki dillilik bir kişisel durum olarak görülebilir. Üstte bu türden görüşler belirttik. Ama bazı koşullarda iki dillilik toplumsal bağlam içinde bir tür zorunluluk olarak da görülebilir. İki dillilik bir bireysel seçim olabileceği gibi toplumsal bir durumun da sonucu olabilir. İki dilli insan, dillerini ancak yaşadığı toplumdaki işlevselliği oranında kullanabilir. Bu işlevselliği kavramak için bir toplumda yaşayan insanların aile yaşamlarının dışında paylaştığı iki kamusal alan türü ve bu alanlardaki dil kullanımları arasında bir ayrım yapmak gerekir. Resmi alan ve resmi olmayan alan. Resmi alanda devletin belirlediği bir dili kullanmak gerekebilir. Ancak resmi olmayan kamusal alanda kişi daha özgürdür ve daha rahat kullandığı dille iletişim kurmayı dener. İnsanların mahallelerde, kahvelerde, pazarlarda paylaştıkları, çoğu zaman sözlü, gündelik dilinin işlevsel olduğu alandır. Ötekiyse ‘resmi kamusal alan’: Resmi daireler ve okullar gibi, insanların sözlü dil kullanımlarını daha çok yazı diline uygun hale getirmeye çalıştıkları, yazı dilinin işlevsel olduğu toplumsal kurumlardan oluşan alan. Resmi alandaki dil seçimi yasaların belirlediği çerçeve içinde oluşur. Yasalar, devletin tarihsel nedenlerden ötürü oluşturduğu baskın ideoloji ve tanım çerçevesinde belirlenir. Toplumda çok dilliliğin var olduğu durumlarda bile devlet, kendi ‘tek dillilik ideolojisi’ çerçevesinde ‘devlet dili’ ya da ‘resmi dil’ olarak belirlediği dilin resmi alanda kullanmasını zorunlu kılabilir. Avrupa ülkelerinin çoğunluğunda görünüşte çok dillilik varmış gibi görünse de yerine göre özellikle göçmen dili diye adlandırdıkları Türkçe, Arapça, Hintçe, Urduca gibi dillerin kamusal alanda konuşulmasına çok da olumlu bakmayabiliyorlar.

Bunun sonucunda, toplumda egemen bir dil anlayışı ortaya çıkar. Özellikle yazılı iletişimde bu dil sanki kullanılabilen, işlevsel olan tek dilmiş gibi görülmeye başlayabilir. Gelişmiş toplumlarda bir dilin konumu ya da değeri, yazılı iletişimdeki işlevselliğiyle belirlendiği için toplumdaki öteki dillerin konumu ya da değeri azalır. Bu durum, kuşkusuz resmi olmayan kamusal alandaki dil kullanımını da etkiler. Devletin kontrol gücünün daha zayıf olduğu bu alanda, kimin hangi dili ne zaman kiminle konuştuğunun daha çok o anki toplumsal bağlamın getirdiği koşullar içinde belirlendiği düşünülebilir. Ancak egemen dil ve öteki diller arasındaki yasal, işlevsel ve statü farkları burada da etkileyici olacaktır: Yazılı iletişimde işlevsel olmayan dil, gitgide insanların sadece ‘günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları dil’ haline gelir, bu nedenle büyük ölçüde işlevselliğini kaybeder.

Diğer yandan, politik dengelerin ve/veya dil yasalarının değişmesiyle birlikte dillerin işlevselliği dengelenebilir, hatta egemen olmayan dilin işlevselliği genişleyebilir ve yazılı iletişim alanına da girebilir. Devlet tarafından denetlendiği için resmi kamusal alana giren, fakat insanların hayatlarında oynadığı rol açısından resmi olmayan

kamusal alana ait olan medya kanallarında dil kullanımı, toplumsal iki dillilik söz konusu olduğunda dillerin toplumsal konumlarını ve işlevselliğini önemli ölçüde değiştirebilir.

Dilin işlevselliğini koruması, genişletmesi ve yazı dili konumu edinmesi açısından, eğitim elbette kilit bir rol oynar.

3. İKİ DİLLİLİK VE EĞİTİM

Daha önce de belirtildi, iki dillilik çocuğun zihinsel ve bilişsel gelişimi açısından hiçbir şekilde zararlı değil, hatta faydalı bile olduğu söylenebilir. Bu faydaların en belirgin olanlardan biri, iki dilli çocukta erken yaşta bir ‘dil farkındalığının’ oluşması ve bu dil farkındalığının çocuğun hem genel olarak dil edinmesinde hem de yabancı dil öğrenmesinde destekleyici olmasıdır. İki ya da çok dil bilen kişilerin, tek dil bilen kişilere göre daha fazla hoşgörüyü sahip olduğu, daha olumlu düşünebildiği yolunda yapılan bazı araştırmalar vardır⁴. Fakat bu farkındalık kendiliğinden ortaya çıkmaz. İki dilliliğini kullanamayan, iki dilli olduğu kabul edilmeyen, iki dilli olduğu için baskı gören çocukta bu farkındalık gelişmez. Özellikle yukarıda ‘erken yaşta artzamanlı’ olarak tanımlanan (ve Avrupa ülkelerindeki Türkler ve diğer yabancılar arasında çok yaygın olan) iki dillilik ediniminde eğer çocuğun iki dilliliği okulda kabul edilmez ve desteklenmezse, çocuğun ikinci dilini toplumda egemen olan ve okulda geçerli olan dil, yani ülke dilini öğrenmesinde de ciddi aksaklıklar ortaya çıkma olasılığı oldukça yüksek. Bunun nedeni, erken ikinci dil ediniminde önemli bir faktör olan bilişsel ‘transfer’ stratejisidir: Çocuğun ikinci dil edinimi, birinci dil ediniminden beslenebildiği oranda gelişir ve başarılı olur. Dolayısıyla, hem birinci hem de ikinci dil ediniminde destek gören çocuğun her iki dilde daha başarılı olması beklenebilir.

Bu gerçek, bizi ‘iki dilli eğitim’ konusuna getiriyor. İki dilli eğitimden, dil düzeyleri ne olursa olsun gündelik yaşamında iki dil kullanan ya da kullanmak zorunda olan çocuğa her iki dilde birden eğitim verilmesini anlıyoruz. Bu eğitim, yalnızca dil eğitimiyle sınırlı kalmayıp diğer derslerin de bu dillerde verilmesini kapsıyor. Dünyada iki dilli eğitimin değişik örnekçeleri vardır. Bazı örnekçelerde, iki dil eşit derecede geliştirilerek, derslerin bir kısmı bir dilde, diğer kısmı öteki dilde verilerek dengeli bir iki dilli okuryazarlık amaçlanır. Kanada iki dillilik konusunda dilsel düzenleme konusunda oldukça başarılı olduğu söylenir ve bu konularda genelde Kanada örneği verilir. Bazı diğer modellerde ise daha çok bir geçiş programı benimsenebilir. Yani, çocuk ilkokulda birinci sınıfta en hâkim olduğu dilde okuma yazma eğitimini, diğer dilinde ise yani daha zayıf olduğu dilinde öncelikle dil geliştirme dersini görür. Daha sonra bu diğer dilde de okuma yazma eğitimini alır. Bu süreci takiben, ya eşit derecede iki dilli eğitim verilir ya da bir dile ağırlık verilerek öteki dilde sadece dil ve edebiyat dersleri verilir. Almanya’da bazı yerlerde göçmen çocuklarının yoğun olduğu okullarda uygulanan bu modelin arkasında yatan, çocuğun okuryazarlığının ilk aşamalarını en iyi şekilde en hâkim olduğu dilde başarabileceği varsayımdır. Daha sonra bir dilde öğrendiklerini bu süre içerisinde geliştirdiği öteki dile transfer etmeyi öğrenir.

4. SONUÇ YERİNE: KOŞULLAR, İSTEKLER VE GEREKSİNİMLER

Bütün iki dilli eğitim örnekçelerinin temelinde, çocuğun iki dilinin birden kabul edilmesi ve ikisinin de birbiriyle bağlantılı ve karşılaştırmalı olarak öğretilmesi ve geliştirilmesi ilkesi yatar. Bu ilkenin, iki dilli çocukların

⁴ INSTITUT NATIONAL DE RECHERCHE PÉDAGOGIQUE (SEPTEMBRE 2007) APPROCHES INTERCULTURELLES EN ÉDUCATION. Étude comparative internationale. Lyon, s. 11.

anadillerini temelde Avrupa ülkesindeki bir resmi dilde eğitim veren okullarda seçimlik ek dil dersleriyle geliştirmeleri yoluyla gerçekleştirilmesi pek mümkün değildir. Avrupa lkelerinin birçoğunda bu yol izlenmektedir. Türk çocukları bulunduğu ülkenin dilinde eğitimlerini srdrmekteler, seçmeli olarak da Türkçe dersi almaktalar.

Diğer yandan da sadece anadilde yapılacak bir eğitim hem çocukların iki dilli ortamlarını yansıtmadığı için hem de çocukları iki dilliliğin yukarıda değinilen kazanımlardan yoksun bıraktığı için uygun değildir. Avrupa Birlięi'ndeki Türk çocuklarının anadili Türkçeyi de renmesine yönelik uygun iki dilli eğitim rnekelerinin geliştirilmesinde ve hangi rnekenin nerede uygulanacağı kararının verilmesinde; lkenin durumu, blgesel koşullar, yani blgedeki Türk nfusun isteklerine gre belirlenebilir. ęrencilerin ve velilerin gereksinimleri ve istekleri Trkenin retilmesinde gz nnde bulundurulmalıdır.

KAYNAKLAR

PRETCEILLE, A. M. (2010) L'Éducation Interculturelle, Paris: PUF.

BEACCO, Jean-Claude (2000) Les Dimensions Culturelles des Enseignements de Langue. Des Mots au Discours. Paris: Hachette.

CARLO, Maddalena (1998) L'Interculturel, Paris: CLE International.

CUQ, Jean-Pierre (2010) Dictionnaire de Didactique du Français, Paris: CLE International

ESCUDE, Pierre; JANIN, Pierre (2010) Le Point sur L'Intercompréhension, Clé du Plurilinguisme, Paris: Clé International

GÜNAY, V. Doğan (2013) Dil ve İletişim, 2. Baskı, İstanbul: Papatya Yayınları.

INRP (Institut de Recherche Pédagogique) (Septembre 2007) "Approches Interculturelles en Éducation. Étude comparative internationale", Le Dossier de la Veille. Lyon.

VINSONNEAU, Geneviève (2002) L'Identité Culturelle, Paris: Armand Colin

HILTON, Heather (2014) "Mise au point terminologique: pour en finir avec la dichotomie *acquisition / apprentissage* en didactique des langues", Les Cahiers de l'APLIUT, cilt: XXXIII, sayı: 2, [34-50]